

ЛІНГВОПОЕТИЧНІ СТУДІЇ ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ Й ДМИТРА ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО

Стаття описує зв'язок сучасних лінгвопоетичних теорій з базовими ідеями представників Харківської філологічної школи (ХФШ) Олександра Потебні і Дмитра Овсянико-Куликовського. Стверджується, що розвиток стилістики, поетики й лінгвопоетики впродовж ХХ століття відбувався в напрямі поєднання лінгвістичних, літературознавчих й етнографічних векторів дослідження, які були започатковані представниками ХФШ. Цей підхід дав поштовх розвитку як мовознавчих, так і літературознавчих та етнографічних теорій. Увага приділяється зв'язку психологічного характеру мовотворчості з теорією сигналізації Юрія Кнорозова, зокрема дослідженню фасцинованості поетичного тексту, яке, на нашу думку, пов'язане з ідеями ХФШ.

Ключові слова: Харківська філологічна школа, стилістика, лінгвопоетика, внутрішня форма слова, метафора, фасцинованість, динаміка мови, поетичне мислення.

Skorobogatova O., Kozlova A. Linguopoetic Studies of the XXth-XXIst Centuries Through the Prism of the Ideas of Oleksandr Potebnia and Dmytro Ovsianyko-Kulykovskyyi. The article describes the relationship between modern linguopoetic and linguistic theories and the fundamental ideas of the Kharkiv School of Philology representatives, Oleksandr Potebnya and Dmytro Ovsianyko-Kulikovskyyi. The methodological framework of the research is based on the principle of historicism. The descriptive method (external and internal interpretation methods) and the actualistic method of linguistic historiography are used. It is proved that some theoretical ideas of the founders of the Kharkiv School of Philology became the basis for the theory of metaphor, the study of the mechanisms of language dynamics in the XXth and XXIst centuries, which is based on poetic thinking, psychological theory of language creation, cognitive linguistics, linguopoetics, and linguocreativity. It is argued that the development of stylistics, poetics and linguopoetics during the XXth century was in the direction of combining linguistic, literary and ethnographic research vectors. The parallel development of general philological, psychological, and ethnographic areas of humanitarian studies was initiated by representatives of the Kharkiv School of Philology in as early as the XIXth century. Their approach gave a powerful impetus to developing linguistic, literary and ethnographic theories. In particular, the linguistic and poetic studies of many representatives of the formal school, the development of the stylistics of literary text, structuralism, and poststructuralism consistently and

multi-directionally study artistic phenomena in terms of their linguistic and speech organisation in connection with the mutual correspondence of language and thinking and consider the form in terms of the articulation of concepts and figures of thought. Particular attention is paid to the connection between the psychological nature of language creation and the theory of signalisation by Yuri Knorozov, in particular, to the study of the fascinativity of a poetic text, which, in our opinion, is related to the ideas presented in the theoretical studies of Oleksandr Potebnya and Dmytro Ovsianyko-Kulikovskyy.

Keywords: *The Kharkiv School of Philology, stylistics, linguopoetics, inner word form, metaphor, fascinativity, language dynamics, poetic thinking.*

Вступ

ХХ століття небезпідставно пов'язують із розквітом окремого вектору філологічних студій, що спрямовані на дослідження художнього тексту в літературознавчому та лінгвістичному аспектах. У цей період утверджуються такі розділи філології, як стилістика художнього тексту, поетика й лінгвопоетика. Ці напрями зосереджені на вивченні естетичних характеристик, яких набуває слово в художньому тексті, і належать до рубіжних поміж мовознавством і літературознавством студій. Запропонований у цей період підхід розширює наше розуміння природи поетичного як мовно-літературного феномену.

Появу нових напрямів зазвичай пов'язують із працями формальної школи. Але, на нашу думку, поєднання мовознавчого підходу з літературознавчим до художніх фактів, зокрема у доробку вітчизняних науковців, ми спостерігаємо раніше. Представники формальної школи декларативно нібито відштовхуються від ідей наукових шкіл, що передували їй, зокрема й від теорій Олександра Потебні та Олександра Веселовського, але використовують їхні надбання як щось загальноновідоме й зрозуміле. У цей час починається розвиток стилістики, а пізніше поетики. Мовознавчі й літературознавчі аспекти дослідження художнього тексту об'єднуються в цілісному загальнофілологічному вимірі, як це започатковували харківські вчені вже наприкінці ХІХ сторіччя. Відсутність у багатьох випадках посилань і теоретичні спори не зменшували того впливу, який теорії Харківської філологічної школи (ХФШ) мали на розвиток формалізму й подальших філологічних досліджень у різних вимірах. У ХХ столітті формальна школа, стилістика художнього тексту, структуралізм, постструктуралізм послідовно й багатовекторно вивчають художні феномени, досліджуючи

їхній формальний (мовний) бік. Поряд із поетикою виокремлюється лінгвопоетика, яка сьогодні досліджує художній простір мови на когнітивно-дискурсивному рівні, застосовуючи в той же час методи функціональної та трансферної лінгвістики, дискурсивний та ідіостилювий аналіз. Нові філологічні ідеї ХХ і початку ХХІ століть, на нашу думку, значною мірою спираються на міркування харківських науковців, представників ХФШ, що були висловлені більше століття тому.

Науковий доробок представників ХФШ послідовно вивчається українськими науковцями, передовсім дослідниками Інституту мовознавства імені О. О. Потебні та харківськими філологами. Багаторічна самовіддана наукова праця Віри Франчук, дослідження в річищі історії науки Лідії Лисиченко та Ольги Черемської (див., напр.: Франчук /2012/, Лисиченко /2015/, Черемська /2020/) та багатьох інших вітчизняних науковців зберегли спадщину фундаторів школи й збагатили наше розуміння теоретичної багатомірності вчення про мову та її поетичне функціонування, що було запропоноване харківцями. Продовжується ця традиція й у ХХІ сторіччі. Згадаємо передусім збірку статей, видану у 2019 році Інститутом мовознавства імені Потебні, присвячену 190-річчю П. О. Лавровського (Петро Олексійович Лавровський, 2019), у якій яскраво відбита спадковість мовознавчих ідей, що продовжують розвиватися сучасними філологічними школами. Тож конференція «Наукова спадщина Д. М. Овсянико-Куликовського і сучасна філологія (до 170-річного ювілею вченого)», що пройшла в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна в березні 2024 року, стала продовженням і розвитком вітчизняної традиції. Роздуми, що виникли під час роботи цієї конференції, покладені в основу нашої студії.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям роботи слугує принцип історизму. Використано описовий метод (прийоми зовнішньої і внутрішньої інтерпретації), актуалістичний метод (Глуценко, Роман, Руденко, 2020) як метод лінгвістичної історіографії.

Виклад основного матеріалу

Ставлячи за мету розглянути, які положення Олександра Потебні і їх розвиток у працях Дмитра Овсянико-Куликовського знайшли продовження в лінгвопоетичних розвідках кінця ХХ – початку

ХХІ століття, і окреслити можливі напрями подальшого філологічного студіювання, вважаємо за доцільне виокремити ті ідеї, що, на нашу думку, є значущими для розвитку лінгвопоетичних концепцій як ХХ, так і ХХІ століття.

Теза перша. Мова слугує механізмом не лише спілкування, а світосприйняття та світорозуміння. Мовотворчість має психологічну природу. Вона пов'язана з процесами мислення й притаманна людям різних епох і народів. Зміна мислення і зміна мови корелюють між собою.

Теза друга. Розвиток мови має системний характер, зміни на одному ярусі мови призводять до рухливості й динаміки інших. Ознаки й характеристики мовних одиниць на сучасному етапі мовної динаміки пов'язані з історією їхнього розвитку, яка теж має системний характер.

Теза третя. Пізнання світу як когнітивний процес корелює з формуванням й омовленням понять, яке йде на лінгвальному рівні різними шляхами: поетичним (образним) і непоетичним (без-Образним). Поезія – це мислення за допомогою образів. Поетичне мислення далеко виходить за межі віршового тексту, воно знаходить утілення в різних сферах людської діяльності й комунікації.

Теза четверта. Процеси динаміки й коливання значень, що відбуваються в історичному розвитку мови, мають спільну природу з процесами художньої мовотворчості.

Теза п'ята. Слово має зовнішню та внутрішню форму. Внутрішня форма є його найближчим етимологічним значенням (пізніше філологи додали до формулювання *етимологічним і дериваційним значенням*. У працях О. Потебні дериваційні значення як елемент внутрішньої форми були розглянуті).

Теза шоста. Динаміка внутрішньої форми слова пов'язана зокрема з будовою основних тропів: метафори й метонімії.

Теза сьома. Вивчення історії мови й мовних одиниць у функціонуванні потребує дослідження зразків художнього красномовства; аналіз художнього тексту має спиратися на лінгвістичні спостереження як доказову базу.

Ми сформулювали низку потебнянських ідей мовою сучасної філології. Це досить небезпечний шлях, але необхідний і, на нашу думку, припустимий, якщо пам'ятати про рухливість семантики слів, зокрема умовність багатьох філологічних понять.

У працях Дмитра Овсянико-Куликовського ідеї О. Потебні поглиблюються й розвиваються. Думка про поезію як мислення за допомогою образів знайшла продовження в дефініції словесності, що її запропонував Д. Овсянико-Куликовський. У розширеному тлумаченні науковець розуміє під словесністю «ту величезну масу творів людської думки, що знаходять своє вираження у слові» (Овсянико-Куликовський, 1925: 1). Учений зауважує, що під поняття словесності підпадають і народна пісня, і авторська поема або повість, і філософський трактат, і наукове дослідження та критична стаття (Овсянико-Куликовський, 1925: 1). (Сучасна когнітологія виокремлює поряд із словесною формою мислення математичну й музичну, іноді додаючи до цього списку інші семіотичні системи.)

Поділення на поезію та прозу Д. Овсянико-Куликовський, посилаючись на О. Потебню, пов'язує з поняттям ОБРАЗ. Словесне представлення, «якщо воно виступає способом творення й вираження думки» (Овсянико-Куликовський, 1925: 2), пов'язане з формуванням образу. Саме процес думки, що йде шляхом створення образу, О. Потебня й Д. Овсянико-Куликовський вважають *поезією*, а *прозою* – мислення «без-Образне», що спирається на існуючі поняття, але не трансформує й не порівнює їх за допомогою мовних засобів. Науковці слушно зауважують, що прозаїчний і поетичний шляхи думки дуже часто поєднуються, змішуються (Овсянико-Куликовський, 1925: 4). Д. Овсянико-Куликовський у праці «Теорія поезії і прози (теорія словесності)» ретельно розбирає цю тезу.

Упродовж ХХ сторіччя тезу про спорідненість і комплементарність образного й без-Образного мислення розвивали дослідники *наукової метафори*. Ортега-і-Гассет, Д. Девідсон, М. Блек, П. Хенле, Н. Гудмен та інші, аналізуючи синкретичний характер низки наукових досягнень ХХ століття, досліджували когнітивну близькість наукової і художньої метафори.

Семіотична теорія Ролана Барта (семіологія), що базується на дослідженні конотативних смислів при вторинному (глибинному) формуванні смислів сигніфікативних, шлях від розуміння того, як слова набувають додаткових смислів у функціонуванні, до аналізу міфу як вторинної семіотичної системи, де знаки одного історичного рівня (слова, що існують у мові до народження міфу) переосмислюються й набувають потужних і закріплених вторинних смислів (Barthes,

1957; Barthes, 1994). Ідеологія, за теорією Барта, спираючись на мовний потенціал, формує викривлену свідомість індивіда, при цьому завдання семіології як науки полягає в дослідженні й руйнуванні ідеології. Під руйнуванням учений розуміє вивчення механізмів дії семіотичних систем, розуміння яких дає можливість протистояти ідеологічному тиску. Це завдання набуває актуальності в сучасному глобалізованому світі, де новітні міфотворці-політики за допомогою медіа «підкидають» суспільству хибні наративи, спотворюючи історію і дійсність. Ідеї О. Потебні щодо шляхів омовлення та формування понять, основ образного мислення й механізмів переносу значення на підмурку порівняння набувають значущості у подоланні цих соціальних викликів.

Близько десяти років тому вийшла книга Михайла Епштейна «Поезія та надпоезія» (2016), у якій дослідник на матеріалі розвитку культури, техніки, торгівлі, політики, реклами, технологій ХХІ століття показує формування думки в різних напрямках цивілізаційної ходи на підґрунті поетичного, тобто, за Потебнею, образного мислення, яке поєднується з прозовим – без-Образним. Як щось нове автор розвиває ідеї, що були сформульовані та занотовані представниками ХФШ.

Але повернімося до історії філології сторічної давнини. Розвиваючи ідеї О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовський розглядає не лише широке, а й вузьке розуміння терміна *поезія* й окреслює місце поезії у вузькому розумінні – тобто віршованих текстів – серед інших видів мистецтв, наголошуючи, по-перше, що поняття *мистецтво* ширше за поняття *поезія*, по-друге, що будь-яке мистецтво часто розуміють як процес мислення, спрямований на створення образів (Овсянико-Куликовський, 1925: 5). Останню думку дослідник не приймає повністю. До таких видів мистецтва, як архітектура, музика й танці, на думку ученого, поняття *образне мислення* може бути застосоване лише умовно (тобто метафорично – О. С., А. К.). У цих мистецтвах, пише він, «ми маємо справу не з елементами і формами думки, а з відомими настроями і емоціями» (Овсянико-Куликовський, 1925: 6). Ці емоції і настрої передаються, за теорією Овсянико-Куликовського, насамперед за допомогою характерного для них ритму.

Серед форм словесного мистецтва науковець виділяє поезію і прозу ліричні, що мають ознаки художнього синкретизму. У них

поєднуються образне поетичне мислення і ритм як характерна риса мистецтв ритмічного типу. Про ритм як основу віршування пізніше докладно писав Юрій Тинянов у відомій роботі «Проблема віршованої мови» (1924). У другій половині ХХ сторіччя ідеї ритму як основи художнього структурування розвиваються французьким дослідником Анрі Мешонніком (Meschonnic, 1974).

У теоріях ХХІ століття вплив на реципієнта за допомогою ритму та художніх прийомів, пов'язаних з ритмом звуковим, граматичним, образним тощо, називають «*фасцинацією*». Це поняття розроблено Юрієм Кнорозовим (Knorozov, 1967). Учений народився в м. Південне Харківської області і в Харкові сформувався як антрополог і мовознавець. Ю. Кнорозов у середині ХХ століття створив теорію сигналізації, дешифрував мову майя і, на нашу думку, є блискучим представником Харківської філологічної школи цього періоду. У його теорії знайшли продовження ідеї О. Потебні і Д. Овсянико-Куликовського, а досліджене ученим поняття «*фасцинація*» (Скоробогатова, Золотько, 2023) безпосередньо пов'язане з ідеями Потебні і Овсянико-Куликовського і застосовується сьогодні в лінгвопоетиці. Звернімо увагу, що при дешифруванні мови майя науковець спирався на порівняльно-історичний метод, застосування якого до виконання поставленого завдання принципово відкидалося західними дослідниками.

Окрім синкретичних літературних творів, де поєднуються образне мислення і ритм, у працях Овсянико-Куликовського натрапляємо на думку щодо ліричних творів, у яких образне мислення і ритм повністю злиті, поєднані настільки, що їх неможливо розділити, виокремити (Овсянико-Куликовский, 1925: 8). Це стосується, за нашими спостереженнями, передовсім поетичних творів, які сьогодні ми називаємо віршем-метафорою або віршем-метонімією. Ці поезії повністю будуються на підґрунті метафоричного або метонімічного переносу значень. Не лише окремих словесних образів, а цілісний поетичний твір виникає завдяки ритмізації та художньому омовленню мисленневих процесів. Дослідження означеного процесу поетичного мислення й створених художніх феноменів методами сучасної психолінгвістики та лінгвопоетики буде продовженням теорій фундаторів ХФШ і може виокремити новий сучасний вектор лінгвопоетичних студій.

Теорія образно-ліричних (за розумінням Овсянико-Куликовського) літературних творів потребує розробки і в річищі теорії

сигналізації Юрія Кнорозова, бо тут не тільки зливаються ритм і образ; як наслідок поетичної мовотворчості з'являються компресійні ритмізовані художні форми, що є носіями різних типів інформації: фактуальної, образної, емоційної та оцінної. Такі тексти – потужне ритмічно-вербальне утворення, що впливає на реципієнта на рівні свідомого, підсвідомого й безсвідомого.

Образне мистецтво, згідно з теорією Овсянико-Куликовського, викликає в реципієнта естетичне відчуття, а ритмічне – ліричну емоцію (Овсянико-Куликовський, 1925: 8). *Ліричною емоцією* – наголошуючи, що існують різні відтінки та ступені цієї емоції, – науковець називає «почуття зачарування, захоплення, завзяття, наснаги, яке виникає в нашій душі під впливом гармонійного ритму думок, почуттів, настроїв, слів, фраз тощо, що злиті в єдине нерозривне компактне ціле» (тут і далі переклад наш. – О. С., А. К.) (Овсянико-Куликовський, 1925: 12). Сьогодні ми, спираючись на теорію Ю. Кнорозова, називаємо цей вплив фасцинацією, а ознаку твору, що його викликає, – фасцинативністю (Скоробогатова-Золотько, 2023).

Студіювання фасцинативного впливу ліричних текстів і розробка теорії фасцинативних дискурсів (до яких належать релігійний дискурс, поетичний, рекламний, політичний, медійний тощо) на підґрунті теорії сигналізації Кнорозова вбачаються нами як перспективний крок у втіленні в сучасний науковий обіг ідей О. Потебні та Д. Овсянико-Куликовського. Особливо зауважимо на тому, що в доробку останнього не завершеними, але задуманими були роботи щодо основ взаємодії свідомого, підсвідомого і безсвідомого в процесі творіння художніх феноменів.

Однією з яскравих ідей Дмитра Овсянико-Куликовського є думка про те, що основою лірики слугує вплив ритму на людську душу (Овсянико-Куликовський, 1925: 29). Ми знаємо, що таке ритм, що впливає на нашу сутність як біологічних істот; добре досліджені віршовий ритм, метр, ритм звуковий. Саме про цей ритм писав Ю. Тинянов у названій раніше роботі. Але Овсянико-Куликовський іде значно далі у своїх роздумах. Він пише про зовнішній – звуковий – і внутрішній – «психологічний: ритм тих думок, відчуттів, настроїв, що викликані в нашій свідомості значеннями слів» (Овсянико-Куликовський, 1925: 29). Ця думка про важливість та перетинання мисленнєвого, творчого та художнього ритму дуже близька деяким положенням теорії

імагінації Якова Голосовкера, наукова діяльність якого, перервана ув'язненням, припадає на середину ХХ сторіччя.

Аналізуючи прийоми поетичної творчості й особливості поетичного мислення, Овсянико-Куликовський підкреслює, що при їх вивченні треба брати до уваги «не самі образи як такі, що існують окремо від процесу мислення, у якому вони беруть участь, а насамперед самі ці процеси» (Овсянико-Куликовский, 1925: 35). Тому науковець пропонує описувати прийоми образного мислення. Він досліджує основні тропи, створює класифікацію і розуміє їх не стільки як стилістичні фігури, прийоми майстерності й таке інше, а саме як прийоми мислення.

Звернімо увагу, і сьогодні в багатьох словниках тропи розглядаються лише як слова, уживані в переносному значенні для характеристики інших предметів і явищ, як засоби художньої виразності (Літературознавчий словник–довідник, 2007: 679). Хоча вже Потебня і Куликовський вказували на те, що метафора, метонімія, синекдоха – це процеси, шляхи, якими рухається наша думка. Потебнянський підхід знаходить продовження в когнітивній теорії тропів, передусім у теорії когнітивної метафори.

Овсянико-Куликовський ретельно вивчає синекдоху, яку він вважає підґрунтям художньої типізації і, таким чином, основою не тільки реалістичного методу в літературі, але й шляхом створення будь-якого сингулярного індивідуалізованого образу, що відбиває риси, притаманні множинності. Це спостереження, на нашу думку, вказує на принципове зближення й водночас різницю між формуванням типізації в художній прозі й метафоризацією в поезії. Поділяючи художні образи на три типи: схематичні, символічні і типові, – учений вважає створеними шляхом процесу поетичного мислення образи, що мають узагальнювальну потужність. Художні образи, що не є узагальненими, учений вважає результатом не поетичного, а прозового – без-Образного – мислення.

Ще однією теорією, що має безпосередній вплив на розвиток лінгвопоетики як сучасного вектору філологічної думки, стала теорія внутрішньої форми слова.

В. В. Бібіхін, розглядаючи різні тлумачення й шляхи дослідження внутрішньої форми слова (ВФС) філологами й філософами кінця ХІХ – початку ХХ століття, влучно назвав розуміння Олександром

Потебнею цього поняття поетичним. Ця характеристика теорії ВФС Потебні, на наш погляд, є не лише вербальною метафорою: дослідник порівнює науковий доробок ученого з поетичною творчістю та вказує на декларований у роботі «Думка і мова» онтологічний зв'язок розвитку мови з поетичним баченням світу, розуміння поезії й поетичного омовлення як рушійної сили мовної динаміки. Цю рушійну силу значно пізніше Роман Якобсон схарактеризує як поетичну функцію мови.

Одне з найвідоміших тлумачень поняття ВФС у Потебні таке: «Найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражений зміст» (Потебня, 1990: 22). Учений підкреслює, що внутрішня форма слова «спрямовує думку, <...> зважаючи на те, до яких сполучень вона увійде з накопиченим у душі запасом, викличе те чи те уявлення в слові» (Потебня, 1990: 22). Потебня не ототожнює внутрішню форму слова з його етимологією, пов'язує її з уявленням і функціонуванням, процесом мислення, розуміє ВФС дуже широко. «Слово слугує лише точкою опору для думки. У міру застосування слова до нових і нових випадків невідповідність (між словом і його попереднім значенням. – О.С., А.К.) збільшується. <...> Здобуті думкою нові точки прикріплення посилюють її зростання» (Потебня, 1976: 302).

У праці «Думка і мова» О. Потебня наголошує на властивості слова аперципувати думку: «Слово, узятє в цілому, як сукупність внутрішньої форми і звука, є насамперед засобом розуміти мовця, аперципувати зміст його думки» (Потебня, 1976: 139). Якщо слово є сукупністю внутрішньої форми і звука, то до внутрішньої форми належить не лише наукова етимологія слова, але й усі значення полісемантичного слова, що функціують і виокремлюються в мові (науковець уточнює, що «внутрішній зміст слова» і є його «внутрішньою формою» (Потебня, 1976: 138)). Народна, або поетична, етимологія, яка спирається на співзвучність і паронімію, також є складником внутрішньої форми, бо вона ґрунтується на фонетичних зближеннях і в низці випадків сприяє розумінню контексту й тлумаченню сказаного. На думку О. С. Снітко, що дуже нам близька, ВФС у потебнянському використанні – це «результат мовної об'єктивації елементів суб'єктивного образу позначуваного» (Снітко, 1990: 4). Саме таке широке розуміння внутрішньої форми слова дає можливість для сучасного розвитку теорії ВФС в рідичі когнітивної, функціональної

та дискурсивної гуманітарних парадигм і їхніх лінгвопоетичних комбінацій.

Апперцепція поетичної актуалізації внутрішньої форми слова має суб'єктивних характер. Потебня підкреслює, що, «оскільки почуття людини взагалі обумовлюється сукупністю особистих властивостей людини, то й різниця ономато-поетичного слова має бути визнана *a priori*, але й вона <...> не заважає розумінню» (Потебня, 1976: 139). Олександр Потебня першим у вітчизняному мовознавстві послідовно відстоює думку про те, що мова є особливою формою людської діяльності, і це твердження суголосне розумінню Ф. де Соссюром «актуальної процесуальної функції використання мови в мовній діяльності» щодо «визначення її функційної і прагматичної сутності» (Присяник, 2018: 105). Поетичний текст і дискурс виступають площиною активної мовної діяльності, у якій індивідуальне мовлення відтворює мовні закономірності й системні зв'язки.

На шляху дослідження поетичного тексту (у потебнянському розумінні. – О.С., А.К.) і дискурсу лінгвопоетика продовжує традиції Харківської філологічної школи щодо поєднання суто мовознавчих, лінгвопоетичних векторів і літературознавчих філологічних студій (Скоробогатова, 2019).

У цій розвідці ми не звертаємось до теорії ідіостилів і теорії атракції, що сьогодні активно розробляються лінгвопоетикою. Адже тема атракції досить ретельно розкрита (Скоробогатова, 2019), а тема «Харківська філологічна школа і теорія ідіостилів» – потребує окремої розмови.

Теоретики поетичного тексту та дискурсу кінця ХХ століття зазначають, що віршова мова у площині своєї формальної організації будується на несмислорозрізнявальних ознаках слова. Це зосереджує увагу фахівців на звукових і ритмомелодійних ознаках тексту і дослідженні прийомів розширення його багатозначності. Кожен мовний знак функціює в поетичному мовленні у своєму повному обсязі значень, хоча конкретизується при кожному використанні. Але, на жаль, імена Потебні і його послідовників не часто згадуються у філологічному студіюванні художнього тексту, дискурсу й ідіостилію. Хоча О. Потебня неодноразово наголошував на тому, що актуалізація (зрозумілий та наявний експліцитний прояв) ВФС відбувається завдяки контекстуальній сполучуваності, яка підкреслює, відновлює мовні

способи об'єктивації, серед яких походження в широкому розумінні, етимологічне, дериваційне, звукове або інші форми смислового зближення в процесі функціонування.

Відомо, що основний, етимологічний складник ВФС може бути прозорим (як у слів *вікно*, *ведмідь*, *ворон* та подібні), а може бути прихованим (як у слів *луг*, *хитрий*, *вовк*). Але навіть у слів, що відносяться до першого типу із цілком зрозумілим етимологічним значенням, у побутовому мовленні внутрішня форма зазвичай не проявляється, є прихованою. Внутрішня форма «не працює», якщо актуалізація не підтримана комунікативним завданням і векторами думки мовця та реципієнта.

Зразковий простір, у якому внутрішня форма регулярно проявляється, підкреслюється, оживає, – це простір поетичний. Саме тут внутрішня форма слова не лише відроджується, але й сама породжує нові поетичні смисли, що виступають основою розвитку конкретного ліричного сюжету й підґрунтям подальшого розвитку мови. Актуалізована ВФС в поетичному тексті й дискурсі стає одним із продуктивних чинників мовної динаміки й об'єктом художнього вивчення. Поетичні спостереження виконують роль особливого способу пізнання і мови, і мовної діяльності.

Прикладів поетичної актуалізації внутрішньої форми слова безліч, вони створюють неповторний зміст багатьох ліричних творів й індивідуальну картину ідіостилів. У них не лише навколишній світ, але й сама мова постає об'єктом поетичних роздумів і рефлексій. Наприклад, у поезії Павла Тичини «Арфами, арфами...» художньо виділяється внутрішня форма прикметника *перламутровий*. Композицію цього ліричного тексту прикрашають повтори рядків *Квітами-перлами / закосичена* та *Сміх буде, плач буде / перламутровий...* Поєднання іменника (*перли*) й прикметника (*перламутровий*) у текстовій структурі не натяк, а занурення в природу мови.

Розглядаючи питання внутрішньої форми, О. Потебня ретельно описує сполучення *чесать косу*, підкреслюючи етимологічну єдність сполучуваних слів. У віршовому функціонуванні поєднання синхронних і діахронних мотивувальних та мотивованих слів не є огріхом, прикрою стилістичною випадковістю, тавтологією, а слугує прийомом художньої виразності. Натрапляємо у творах Лесі Українки – *спів заспівала*, Павла Тичини – *зелене зеленіє, вітра вітровіння*,

замулюється мулом, дзвінко дзвякали, Володимира Свідзинського – невольники волі, Миколи Зерова – н'є пиття, Ліни Костенко – дзвонять дзвони. Кількість прикладів подібних поєднань у поетичному дискурсі величезна.

Актуалізація ВФС в одних випадках здійснюється безпосередньо, а в інших поступово, завдяки вишуканим прийомам й асоціаціям. Наприклад, у поезії Павла Тичини «Закучерявилися хмари» спостерігаємо співположення деривата з мотивувальним словом із зрозумілою яскравою актуалізацією: *Я хочу бути – як забути?*, а в поезії того ж періоду «Білі голуби злетіли...» у строфі *Чорнобривці, чорнобровки, / Станьмо всі під корогинок!* актуалізація первинного значення слова *чорнобривці* відбувається завдяки співпозиції з відповідним фемінітивом, вокативній функції і лише у віршовому контексті набуває історичного, прихованого в сучасному використанні значення особи (у поєднанні з фразеологізмом *стати під хоругви*).

Актуалізація внутрішньої форми слова не лише проявляє мовні та створює індивідуально-авторські метафори, близькість яких описав та обґрунтував О. Потебня, але й слугує підґрунтям формування інших тропів, наприклад, таким шляхом збудовані оксюмори в сполученнях Ліни Костенко *небуденні будні, забуті незабутні* або *невольники волі* в поезії Володимира Свідзинського, де натрапляємо також на рядок *З розсипаним пилом пилинки земної*, де у сполученні *пил пилинки* відтворюються відношення частини й цілого.

Висновки

Сучасна лінгвопоетика базується на низці теоретичних ідей, безпосередньо збудованих на підмурку теорій Олександра Потебні і Дмитра Овсянико-Куликовського. Пізнання світу пов'язане з формуванням й омовленням понять, яке йде різними шляхами. Один із первинних шляхів мовомислення – поетичний. Поетичне далеко виходить за межі віршового тексту, який не є єдиним феноменом, де воно знаходить утілення. Поетичне й наукове мислення мають спільну природу; сучасна прискорена динаміка розвитку мови й застосування механізмів впливу мови на свідомість вказує, що мова безпосередньо бере участь у світобудуванні.

Мовотворчість має психологічну природу. Вона пов'язана з процесами мислення та притаманна представникам різних епох і народів.

Зміна мови, зміна мислення й зміна ментальності корелюють між собою.

Процеси динаміки й розвитку значень, що відбуваються в історичному розвитку мови, мають спільну природу з процесами художньої мовотворчості. Ця думка стосується не лише звукових, лексичних, але й граматичних зрушень. Системність динаміки мови дає можливість робити лінгвофутурологічні прогнози. Слово має зовнішню і внутрішню форму. ВФС може бути не актуалізованою або актуалізованою, у будь-якому випадку вона є базою для подальшої мовної динаміки. Динаміка внутрішньої форми слова пов'язана зокрема з будовою основних тропів – метафори й метонімії. Образне мислення притаманне різним дискурсам. Воно слугує підґрунтям розвитку мови й наукових відкриттів.

При вивченні історії мови важливим є дослідження зразків художнього красномовства. Науковий дискурс на межі ХХ–ХХІ ст. дещо зсунувся в бік образного письма, що пов'язане з потужними викликами цивілізаційного розвитку. На нашу думку, поетичність мислення орієнтована на його пошуковий характер, типовий для цивілізаційних зламів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Глуценко**, В. А., Роман, В. В., & Руденко, М.Ю. (2020). До питання про актуалістичний метод як метод студій із лінгвістичної історіографії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 45(1), 90–93. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.45-1.22>
2. **Гром'як**, Р. Т., Ковалів, Ю. І., & Теремко, В. І. (Ред.). (2007). *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: ВЦ «Академія».
3. **Лисиченко**, Л. А., & Лисиченко, Т. Ю. (2015). *Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції: до 180-річчя від дня народж. О.О. Потебні*. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: Вид-во «НТМТ».
4. **Овсяннико-Куликовський**, Д. Н. (1923) *Теорія поезиї и прози (теорія словесности)*. Руководство для школы и самообразования. Москва-Петроград: ГИЗ.
5. **Петро** Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя з дня народження): зб. наук. пр. (2019). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
6. **Потебня**, А. А. (1990). *Теоретическая поэтика*. Москва: Высшая школа.
7. **Потебня**, А. А. (1976). *Эстетика и поэтика*. Москва: Искусство.
8. **Просьяник**, О. П. (2018). *Ferdinand de Saussure: demythologization de la conception* (Ferdinand de Saussure: demythologization de la conception). Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
9. **Скоробогатова**, О. О. (2019). Поетичне мовлення як джерело граматичних студій: Харківська філологічна школа та лінгвістика ХХ–ХХІ ст. *Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя з дня народження)* (с. 33–46). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
10. **Скоробогатова**, О. О., & Золотько, А. А. (2023). Поняття «фасцинація» і «фасцинативність»

у лінгвопоетичному дискурсі. *Лінгвостилістичні студії*, 19, 69–78. 11. **Снитко**, Е. С. (1990). *Внутренняя форма номинативных единиц*. Львів: Світ. 12. **Франчук**, В. Ю. (2012). *Олександр Опанасович Потебня: Сторінки життя і наукової діяльності*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 13. **Черемська**, О. С. (2020). Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20-30 рр. XX століття. (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: Інститут української мови НАН України. 14. **Barthes**, R. (1957). *Mythologies*. Seuil. Paris. 15. **Barthes**, R. (1994). *The Semiotic Challenge*. University of California Press. Berkeley. 16. **Knorozov**, Yu. V. (1967). *Selected Chapters from The Writing of the Maya Indians*. Cambridge. Massachusetts. 17. **Meschonnic**, H. (1974). Fragments d'une critique du rythme. *Langue française*, 23, 5–23.

REFERENCES

1. **Hlushchenko**, V., Roman, V., & Rudenko, M. (2020). Do pyttannya pro aktualistychnyi metod yak metod studii iz lnhvistychnoi istoriohrafii [On the problem of actualistic method as a method of linguistic historiographic aspect]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii Filolohiia*, 45(1), 90–93. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.45-1.22> [in Ukrainian].
2. **Hromiak**, R. T., Kovaliv, Yu. I., & Teremko, V. I. (Eds.). (2007). *Literaturoznachnyi slovnyk–dovidnyk [Dictionary of Literary Criticism]*. Kyiv: VTS «Akademiia» [in Ukrainian].
3. **Lysychnenko**, L. A., & Lysychnenko, T. Yu. (2015). *Kharkivska filolohichna shkola. Lnhvistychni tradytzii: do 180-richchia vid dnia narodzh. O. O. Potebni [Kharkiv School of Philology. Linguistic traditions: on the occasion of the 180th anniversary of O. O. Potebnya's birth]*. Kharkiv. nats. ped. un-t im. H.S. Skovorody. Kharkiv: Vyd-vo «NTMT» [in Ukrainian].
4. **Ovsyaniko-Kulikovskij**, D. N. (1923) *Teoriya poe'zii i prozy (teoriya slovesnosti). Rukovodstvo dlya shkoly i samoobrazovaniya [Theory of poetry and prose (theory of literature). Manual for school and self-education]*. Moskva-Petrograd: GIZ [in Russian].
5. **Petro Oleksiiovych Lavrovskiy: naukova i naukovokrytychna spadshchyna (do 190-richchia z dnia narodzhennia): Zb. nauk. prats [Petro Oleksiiovych Lavrovskiy: Scientific and Critical Heritage (on the occasion of his 190th birthday)]. (2019). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].**
6. **Potebnya**, A. A. (1990). *Teoreticheskaya poe'tika [Poetics theory]*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
7. **Potebnya**, A. A. (1976). *E'stetika i poe'tika [Aesthetics and poetics]*. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
8. **Prosiannyk**, O. P. (2018). *Ferdynand de Sossiur: demifolohizatsiia kontseptsii (Ferdinand de Saussure: demythologization de la conception) [Ferdinand de Saussure: demythologization of the conception]*. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].
9. **Skorobohatova**, O. O. (2019). Poetychne movlennia yak dzherelo hramatychnykh studii: Kharkivska filolohichna shkola ta lnhvistyka XX–XXI st. [Poetic speech as a source of grammatical studies: the Kharkiv School of Philology and Linguistics of the XXth–XXIst centuries]. *Petro Oleksiiovych Lavrovskiy: naukova i naukovokrytychna spadshchyna (do 190-richchia z dnia narodzhennia) – Petro Oleksiyovych Lavrovskiy: scientific and scientific-critical heritage (on the occasion of his 190th birthday)*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 33–46 [in Ukrainian].
10. **Skorobohatova**, O., & Zolotko, A. (2023). Poniattia “fascynatsiia” i “fascynatyvnist” u lnhvopoetychnomu dyskursi [The concepts of “fascination” and “fascinativity” in linguistic and poetic discourse]. *Lnhvostylistychni studii – Linguistic studies*. 19, 69–78. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-19-69-78> [in Ukrainian].
11. **Snitko**, E. S. (1990). *Vnutrennyaya forma nominativnykh edinic [The inner form of nominative units]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
12. **Franchuk**, V. Yu. (2012).

Oleksandr Opanasovych Potebnia: Storinky zhyttia i naukovoї diialnosti [Oleksandr Opanasovych Potebnia: Pages of his life and scientific activity]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 13. **Cheremnska**, O. S. (2020). *Kharkivska filolohichna shkola v istorii ukrainskoho movoznavstva 20-30 r.r. XX stolittia [The Kharkiv School of Philology in the History of Ukrainian Linguistics in the 20-30s of the 20th century]*. Doctor's thesis. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 14. **Barthes** R. (1957). *Mythologies*. Seul. Paris [in English]. 15. **Barthes** R. (1994). *The Semiotic Challenge*. University of California Press. Berkeley [in English]. 16. **Knorozov** Yuri V. (1967). *Selected Chapters from The Writing of the Maya Indians*. Cambridge. Massachusetts [in English]. 17. **Meschonnic** H. (1974). Fragments d'une critique du rythme. *Langue française*, 23, 5–23 [in French].

Скоробогатова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені Михайла Гетманця Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail skorobogatova.elena@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0214-1889>

Olena Skorobogatova – Doctor of Philological Sciences, Docent, Professor at the Professor Mihaylo Hetmanetc Department of Foreign Literature and Slavic Languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Козлова Алла Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені Михайла Гетманця Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail kozlovaag7@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-2177-7746>

Alla Kozlova – Candidate of Philological Sciences, Docent, Docent at the Professor Mihaylo Hetmanetc Department of Foreign Literature and Slavic Languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28 серпня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Скоробогатова О. О., Козлова А. Г. Лінгвопоетичні студії ХХ–ХХІ століття крізь призму ідей Олександра Потебні й Дмитра Овсянко-Куликовського. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 288–303. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.23>

АРА: Скоробогатова, О. О., Козлова, А. Г. (2024). Лінгвопоетичні студії ХХ–ХХІ століття крізь призму ідей Олександра Потебні й Дмитра Овсянко-Куликовського. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 288–303. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.23>